

sociodemografske promjene i perspektive razvitka sela biokova

maja štambuk

institut za društvena
istraživanja
sveučilišta u
zagrebu,
zagreb, jugoslavija

Makarska općina sa dva izrazito različita geografska područja (primorska, podbiokovska zona i naselja na Biokovu) zanimljiva je za proučavanje utjecaja geografskih i ekonomskih prilika na ponašanje stanovnika. Razvijenija podbiokovska zona zahvaljujući turističkoj privredi, u posljednjim desetljećima bilježi značajan napredak. Naselja na Biokovu pak nisu mogla slijediti takav razvitak i počele su razvijati. Sve razvijenija privredna aktivnost u priobalnom području nudila je dovoljno radnih mjesta i za nekvalificirane radnike, i to je potaklo snažan emigracijski val s Biokova. Opadanje broja stanovnika u biokovskim selima (pravilo je da se najprije odseljavaju mladi ljudi, dakle, radno aktivni, u feritilnoj dobi i višeg obrazovanja) smanjilo je ekonomsku i demografsku vitalnost ovog dijela makarske općine. Osnovna privredna grana — poljoprivreda — sve je zapuštenija, smanjuju se površine obrađenog zemljišta, a posebno se zanemaruje stočarstvo, unatoč njegovim usporednim prednostima. U razdoblju 1961—1971. broj se stanovnika u naseljima udaljenim od mora smanjio za 40,9%. Većina se seli u priobalna naselja općine, pa je sama općina, uz doseljavanje sa strane i prirodni priraštaj u tom razdoblju, povećala svoje stanovništvo za 30,2%. Nastavi li se smanjivati broj stanovnika takvim tempom, može se očekivati potpuno preseljenje stanovnika iz biokovskih naselja u privredno razvijenija područja. O selenju naime razmišlja većina stanovnika, posebice omladina.

169 istraživanja

primljeno prosinca 1983.

1. uvod

—> Geografske osobitosti područja koje zahvaća makarska općina i koja da dijeli na dvije izrazito različite zone, utjecale su i na neusklađeni razvitak pojedinih dijelova općine. Primorska, odnosno podbiokovska zona, oduvijek razvijenija, zabilježila je u posljednjim desetljećima snažan napredak, osobito zahvaljujući dominantnom ulaganju u turističku privredu. Naselja na Biokovu nisu mogla slijediti takav razvoji i počela su upadljivo nazadovati. Poljoprivreda i

stočarstvo koje su u prilikama takvim kakve jesu (ovdje mislimo na slabiju kakvoću zemljišta, i njegovu veliku usitnjenost, te na zakonska ograničenja individualnog posjeda) u odnosu na ostale djelatnosti izrazito niskoakumulativne, izgubile su trku s prednostima koje nude sve ostale privredne grane, posebice industrija i, u ovoj općini, turizam.

Osim što se radi o objektivno lakšem poslu, zapošljavanje izvan poljoprivrede nudilo je (i nudi) niz ostalih pogodnosti (siguran dohodak, zdravstveno i mirovinsko osiguranje, određeno radno vrijeme itd.). Mlada privreda osigurala je dovoljno posla i za nekvalificirane radnike, što je potaklo snažan migracijski val s Biokova u primorska mjesta, posebice u Makarsku. Neadekvatna cestovna mreža i nepostojanje prometnih veza s priobaljem utjecala je na odluke brojnih domaćinstava da se trajno presele. Tek posljednjih godina asfaltirani su ili betonirani putevi do gotovo svih sela i komšiluka u planini. No možda prekasno da zadrže u većem broju stanovništvo tih naselja.

Opadanje broja stanovnika odrazilo se i na stagnaciju u poljoprivrednoj proizvodnji i posebno na zapaštanje stočarstva (koje traži stalnu brigu i prisutnost). Poznato je da iz emigracijskih područja dolaze većinom mladi ljudi, radno aktivni i u fertilnoj dobi, što neposredno utječe na pad ekonomske i demografske vitalnosti tih krajeva. U poljoprivrednim krajevima tada se zapaštaju dijelovi obradivih površina, a vrsta kulture prilagođuje se mogućnostima (i potrebama?) onih koji ostaju. Posebno stradava stočarstvo i svodi se na onoliko životinja koje služe za podmirivanje potreba domaćinstva. Domaćinstva su sve manja i sa sve starijim članovima.

Sam biokovski dio makarske općine nije jedinstven niti s obzirom na geografsko-klimatske karakteristike a niti s obzirom na neposredne mogućnosti razvitka (i socioekonomske, sociodemografske). Naselja na padinama prema moru (orijentacija jugozapad-sjeverozapad) i ona iza prvog biokovskog vijenca, odnosno na Biokovskoj visoravni, međusobno se također razlikuju (iako u odnosu prema primorskom dijelu čine cjelinu). Prva naselja u pravilu su veća, gotovo tipično mediteranski zgusnuta, ona su bliža obalnim naseljima što je omogućilo nekima da nastave živjeti u svom selu a da rade izvan njega. I za one koji su odselili, sagradili kuće ili dobili stanove ne predstavlja poteškoću da gotovo svakodnevno dolaze u selo, obrađuju vrt, pa čak uzgajaju pokoju domaću životinju. Dakako sve to isključivo za svoje potrebe.

Domaćinstva u ovim naseljima znatno su bolje opremljena, kuće su komfornije, veće, više je novih kuća (gotovo bez iznimke od betona), suvremeno su namještene.

Naselja su na visoravni raštrkana, organizirana po malim susjedstvima u kojima su stanovnici rodbinski povezani, kuće su male, kamene prizemnice, vrlo nekomforne i slabo opremljene. Pokrivene su uglavnom kamenim pločama, često vlažne. Od infrastrukturnih elemenata imaju jedino električnu struju (pa čak negdje ni nju). Znatno su udaljenija od primorskih mjesta i slabo prometno povezana. Osnovni je dojam da su ljudi siromašni, no vanjski izgled može i prevariti. U svakom slučaju način života vrlo je primitivan. Mladih, koji bi mogli promijeniti izgled tih kuća i podići kulturu stanovanja, nema. Stari ljudi očigledno nemaju potrebe za promjenama, a niti energije.

Razvoj poljoprivrede moguć je samo specijalizacijom na svega nekoliko kultura koje optimalno mogu iskoristiti ovu škrtu zemlju (masline, višnje, ponegdje vinogradi, bademi i sl.). Ni tada se ne mogu očekivati velika »osvajanja« tržišta, no podmirivanje potreba manjih prerađivačkih kapaciteta u samoj općini i opskrba stanovnika i turista tim proizvodima dovoljno su snažan motiv za razmišljanje o revitalizaciji poljoprivrede, odnosno ulaganja u nju na različite direktne ili indirektno načine (smanjenje poreza, planiranje proizvodnje otkupa, povoljniji krediti za kupnju zemlje, osnovnog stada, poljoprivredne mehanizacije i sl.) ili povezivanja turističke privrede s individualnim poljoprivrednicima i stočarima.

Svaštarska proizvodnja kakva je sada (jedino je organiziran otkup višanja i maslina) niti osigurava samim poljoprivrednicima normalni dohodak niti opskrbljuje tržište u dovoljnoj mjeri i redovito.¹⁾

2. stanovništvo i domaćinstva

a) kretanje broja stanovnika u poratnom razdoblju

Ukupno stanovništvo općine Makarska do 1961. bilježi vrlo spor rast. Nakon toga nastupa razdoblje intenzivnijeg rasta, osobito u općinskom centru i većini priobalnih naselja. Gotovo konstantan pad broja stanovnika imaju sela pod Biokovom i na Biokovu (Bast, Gornja Brela, Gornje Igrane, Kotišina, Makar i Veliko Brdo). Dok naselja u primorskom dijelu s regresivnom stopom kretanja broja stanovnika uspijevaju zaustaviti smanjivanje stanovništva u razdoblju 1961—1971, i čak ga povećati (osim Drašnica i Živogošća), dotle naselja udaljena od mora ubrzano gube stanovništvo. U tom je desetljeću broj stanovnika tih naselja opao je za 40,9%²⁾. Većina odseljenih iz tih naselja odlazila je u primorska mjesta u općini, pa je sama općina, uz doseljavanje sa strane, i prirodni priraštaj, između 1961. i 1971. povećala svoje stanovništvo za 30,2%. Nastavi li se smanjivanje broja stanovnika ovakvim tempom, uskoro se može očekivati kompletno preseljenje biokovskih naselja u privredno favoriziranija područja.³⁾ Iz razgovora sa stanovnicima tih sela vidi se da mnogo razmišljaju o odlasku, naročito kada se razgovara o mladima ili s mladima.

b) promjene u broju i veličini domaćinstva

U većem dijelu biokovskih sela do godine 1961. broj domaćinstava bio je u porastu (Bast, Gornja Brela, Makar, Veliko Brdo). Međutim, u međupopisnom razdoblju 1961—1971. porast broja domaćinstava nalazimo samo u jednom selu⁴⁾ (jedno domaćinstvo više nego 1961. u Gornjim Brelima). S druge strane, prosječna veličina tih domaćinstava u stalnom je smanjenju. Jedan od razloga tome svakako je suvremeni trend svođenja domaćinstva na bračni par s djecom i smanjenje broja djece, ali također i u emigracijskom procesu, koji je u ovim selima snažan. I u onim naseljima koja nisu bilježila veći pad broja domaćinstava, znatno je smanjen broj stanovnika. Iseljavanje mladih ljudi (oni se najčešće odlučuju na odlazak) mijenja starosnu strukturu sela. Počinju prevladavati stariji ljudi, opada demografska vitalnost i ova su naselja, bez efikasnije pomoći društvene zajednice, nemoćna zaustaviti dalju ekonomsku i demografsku eroziju.

Njihovi žitelji smatraju da bi se situacija mogla poboljšati izgradnjom nekog manjeg industrijskog objekta⁵⁾ (Gornja Breła) ili uključivanjem u turističku privredu, a to prije svega predstavlja, neke osnovne komunalije (tamo gdje ih još nema). Negdje je to voda, kanalizacija, bolja cesta, javni prijevoz, a negdje — prema iskazima samih stanovnika — i telefon itd.

c) starost stanovništva

Budući da je biokovsko područje općine Makarska izrazito emigracijska zona, važno je osvrnuti se na starost stanovništva ovoga dijela općine.

Za mogućnost održanja u demografskom smislu vrlo je važan odnos između stanovnika u pretfertilnoj, fertilnoj i postfertilnoj fazi.⁶⁾

Tabela 1

Stanovništvo općine Makarska, prema starosnim skupinama

	0—14 ⁷⁾		15—49		50 godina i više	
	1961.	1971.	1961.	1971.	1961.	1971.
Biokovska naselja	27,8	18,8	43,2	45,9	29,0	35,3
Priobalna naselja	26,4	21,9	44,8	53,3	28,7	24,8

Izvor: Popisi stanovništva 1961. i 1971.

Iako je došlo do stanovitog povećanja zastupljenosti stanovništva u fertilnoj dobi, (samo relativno, jer je broj stanovnika u prvoj i drugoj dobnj skupini u biokovskim naseljima opao u ovome razdoblju), ipak su izgledi za budućnost vrlo loši jer je znatno smanjen kontingent koji je nakon 1971. ušao u fertilnu dob. Za razliku od mladih, postfertilna je skupina stanovništva porasla (ona bilježi i apsolutni porast).

S obzirom na spomenute karakteristike procesa opadanja broja stanovnika za biokovska naselja moguće je predvidjeti dalje smanjenje i pretfertilne i fertilne skupine kao i povećanje broja stanovnika u postfertilnoj dobi.

d) obrazovna razina stanovništva

Iako u domaćinstvima ima relativno dosta mladih članova — onih do 28 godina (37% svih članova), ipak formalna obrazovnost stanovnika tih naselja nije povoljna. Četvrtina domaćinstava ima ponekog nepismenog (bez školske spreme). U više od polovice domaćinstava (56%) ima članova koji imaju nepotpunu osnovnu školu, a 64% domaćinstava ima članove s osnovnoškolskim obrazovanjem.

Osobe sa završenom srednjom školom nalazimo u 37% domaćinstava. Višu, visoku školu ili fakultet nema nitko u 94% domaćinstava.

Na temelju ovih podataka ipak se ne može suditi o slaboj zainteresiranosti stanovnika ovoga kraja da se školuju ili da školuju svoju djecu. Razlozi relativno malog broja ljudi s obrazovanjem višim od

osnovnoškolskog leže dakako u slabijim materijalnim mogućnostima, ali i u činjenici da mnogi neposredno nakon završetka školovanja napuštaju domaćinstvo i selo zbog nemogućnosti da se zaposle u samom selu, što je za ovaj kraj vjerojatno osnovni razlog. Inače je za emigracijske krajeve karakteristična tzv. negativna selekcija: odlaze sposobniji, obrazovaniji i mlađi.

e) migracijska obilježja stanovništva

Složenost migracijskih procesa često je potencirana specifičnošću regionalnih uvjeta života i rada ljudi koji se odlučuju mijenjati mjesta boravka. Po statističkim podacima nije moguće proniknuti u motivacijske aspekte migracijskih kretanja, njihova je korisnost u uočavanju trendova kretanja stanovništva na kvantitativnoj razini. Poznavanjem uže, regionalne situacije moguće je »izvući« neke osobitosti kraja koji se analizira.

Već smo spomenuli da područje makarske općine ima dva različita dijela — primorski i biokovski. U biokovskom dijelu — rijetko naseljenom (svega šest naselja s većim brojem malih raštrkanih susjedstva) broj stanovnika gotovo se konstantno smanjuje od godine 1948. do danas.⁸⁾ Neka od tih naselja gotovo su sasvim ostala bez stalnog stanovništva (Kotišina, neki komšiluci Gornjih Igrana), što ne znači da je u njima život zamro. Blizina novog stalnog boravišta omogućuje česti obilazak praznih kuća, pa čak i, u pravilu, manju poljoprivrednu aktivnost na obiteljskom gospodarstvu. Neke od starih kuća pretvaraju njihovi vlasnici u sekundarne rezidencije. (Malo je starih kuća koje mijenjaju vlasnika, ali također je malo novih izgrađenih vikendica). Iz tih naselja više ljudi iseljava nego što doseljava. Među doseljenim najviše je stanovnika iz drugih općina SR Hrvatske (47,7%), zatim iz same općine (34,6%), te iz drugih republika (17,7%).⁹⁾ Na razini čitave općine ti se odnosi ponešto razlikuju (iako redosljed ostaje isti). Doseljeni iz drugih općina SR Hrvatske čine više od polovice ukupno doseljenih (51,1%), s područja općine doselilo se 28,3%, a iz drugih republika 20,6% od svih doseljenih. Primorska mjesta, u to nema sumnje, daleko su privlačnija za doseljenike.

Prema rezultatima našeg istraživanja, blizu 30% domaćinstava nemaju odseljenih članova od vremena njihova nastanka. Najviše je pak onih domaćinstava koja je napustio veći broj članova: po jednom anketiranom domaćinstvu 2,1 odseljenih. Ako u obzir uzmemo samo domaćinstva iz kojih se odseljavalo, onda je prosječan broj odseljenih znatno veći i iznosi 3,0 člana. Podjednako su se odseljavali ženski i muški članovi.¹⁰⁾ Među odseljenim najviše je onih rođenih između 1941. i 1950. (36,5%), odnosno članova domaćinstava rođenih do 1940. Mlađi, rođeni između 1951. i 1960. također su znatno zastupljeni (23,2%), dok je sasvim mladih (obično djece odseljenika) najmanje.

Tabela 2

Migracijska obilježja stanovništva naselja u općini Makarska — 1961.

Naselja	Ukupan broj stanovnika	Od rođenja stanuje u istom mjestu	% autohtonog	Doseljeni iz			
				iste općine	druge općine SRH	druge SR	druge države
Bast	421	378	89,8	20	15	7	1
Baška Voda	821	662	80,6	70	65	21	3
Donja Brela	1.241	1.089	87,8	44	79	15	11
Drašnice	427	365	85,5	15	26	1	20
Gornja Brela	456	405	88,8	33	15	1	2
Gornje Igrane	107	91	85,1	6	10	—	—
Igrane	390	348	89,2	17	17	1	7
Kotišina	98	81	82,7	12	5	—	—
Kozica	330	237	71,8	64	20	5	4
Makar	432	328	75,9	54	40	9	—
Makarska	3.634	1.448	39,9	567	1.322	266	29
Podgora	1.261	1.029	81,6	45	105	23	55
Tučepi	1.449	1.248	86,1	36	85	18	60
Veliko Brdo	386	359	93,0	13	5	9	—
Živogošće	461	392	85,0	13	34	6	16
Ukupno	11.914	8.460	71,0	1.009	1.843	382	208

Odseljava se u najvitalnijoj životnoj dobi — između 16. i 25. godine (64,8%). Slijede oni koji su u vrijeme odseljenja bili u 26—35. godini (24,1%), te stariji, odnosno mlađi od 15 godina. Odseljavalo se najviše u razdoblju između 1966. i 1970. (21,3%), 1971—1975. (19,5%), 1976. i poslije (18,3%). Dosta odseljenih bilo je i u razdoblju 1960—1965. (To je vrijeme kada je potres prouzročio velika oštećenja na kućama i kada su kredite za obnovu stambenih zgrada ljudi iskoristili za izgradnju novih kuća, pretežno u primorskom dijelu općine.)

Većina je odseljenih sa srednjom školom, dok ih je sa višom i visokom ili fakultetom vrlo malo.

f) socioekonomska struktura stanovništva

Osnovna klasifikacija stanovništva prema socioekonomskim kriterijima poznaje tri skupine: aktivno stanovništvo, izdržavano i osobe s osobnim prihodima. Uz ovo iznosimo podatke o aktivnostima prema djelatnostima.

Aktivno stanovništvo u razdoblju 1961—1971. poraslo je i apsolutno i relativno u odnosu na ukupan broj stanovništva općine.

Tabela 3

Socioekonomska struktura stanovništva

Aktivnost	1961. broj	%	1971. broj	%	1971/1961.
Aktivno stanovništvo	4.355	36,6	5.839	37,7	134,1
Izdržavano stanovništvo	6.546	54,9	7.902	50,9	120,1
Osobe s osobnim prihodom	1.013	8,5	1.769	11,4	174,6
Ukupno	11.914	100,0	15.510	100,0	

Izdržavano je stanovništvo poraslo, ali relativno pokazuje pad. Osobe s osobnim prihodima u razdoblju 1961—1971. najbrža je rastuća kategorija stanovništva u makarskoj općini.

Prema provedenoj anketi u biokovskim selima gotovo 20% domaćinstava nema aktivnih članova. Najviše ih je s jednim aktivnim članom (36,0%). Zanimljivo je da 64% domaćinstava nema u svojem sastavu »čistog« individualnog poljoprivrednika, dok je bez zaposlenih u društvenom sektoru 43,2% domaćinstava.

Vlasnici privatnih radnji i općenito zaposleni u privatnom sektoru (isključujući poljoprivrednu djelatnost) neznatno su zastupljeni. Moguće je da ih je više među seoskim radnicima, iako ni takve nismo često sretali.

Izdržavanih osoba ne nalazimo u čak 58% domaćinstava u ovim naseljima. Ovaj je broj znatno manji ako im pribrojimo domaćice. Naime, domaćica nema u 11% domaćinstava.

U demografskom smislu značajan je podatak da čak 85,4% domaćinstava nema predškolske djece, što budućnost ovih naselja čini izrazito nepovoljnom. I djece na školovanju nema u 84% domaćinstava. Budući da podaci o dosadašnjem kretanju stanovništva pokazuju stalno opadanje broja ljudi u ovom dijelu makarske općine, na mjestu je sumnja u mogućnost demografske samoobnove u biokovskim selima. Ekonomski i fertilno aktivno stanovništvo i dalje će se nastojati odseliti, pa je dosta realna pretpostavka da će se neka od tih sela u ne tako dalekoj budućnosti ugasiti. Uostalom, neka već jesu (Kotišina, neki komšiluci Gornjih Igrana).

Promjene u strukturi privrede općine mogu se vidjeti u promjenama zastupljenosti aktivnih prema djelatnostima. Analiza obuhvaća razdoblje između 1961. i 1971. godine.

Dominantna djelatnost u 1961. jest poljoprivreda. U toj djelatnosti aktivnost ostvaruje gotovo 40% aktivnog stanovništva općine. »Druga« djelatnost daleko zaostaje — to je građevinarstvo koje zapošljava svega 9,4% aktivnih stanovnika. Tek je na trećem mjestu trgovina s ugostiteljstvom sa 8,5% od ukupnog broja aktivnih. Sve ostale djelatnosti zastupljene su slabo.

Do godine 1971. zbivaju se znatno promjene među ovim nosećim djelatnostima u općini. Primat preuzimanja trgovina i ugostiteljstvo sa 28,4% zaposlenih. Poljoprivreda pada doduše samo na drugo mjesto, ali sa jako smanjenim brojem aktivnih u njoj (radi se gotovo isključivo o privatnom sektoru poljoprivrede) — 15,0%.

Građevinarstvo je na trećem mjestu, ali relativno stagnira.

Skromniji porast bilježe industrija, zanatstvo i usluge itd. U ovome razdoblju pojavljuju se u većem obujmu i zaposleni u inozemstvu, pa je njihov udio u ukupnom broju aktivnih u makarskoj općini 6,3%. Stanovništvo biokovskog područja, koje nas prvenstveno zanima, imalo je nešto drukčije promjene u ovom razdoblju.

Poljoprivreda je godine 1961. izrazito dominirala. Ona je apsorbirala 45,7% aktivnih ovoga dijela općine. Međutim, ona i u 1971. ostaje na prvom mjestu, iako sa znatno manjim brojem angažiranih u njoj — 27,5%. U 1961. na drugom je mjestu građevinarstvo, zatim slijedi industrija, pa promet, trgovina i ugostiteljstvo itd. U desetogodišnjem razdoblju trgovina i ugostiteljstvo od gotovo neznatno važnih djelatnosti postaju najznačajnije iza poljoprivrede po broju aktivnih. Te djelatnosti zapošljavaju 18,2% svih aktivnih. Udio aktivnih u industriji neznatno je porastao u ovom razdoblju, dok je u građevinarstvu opao. Na privremenom radu u inozemstvu iz ovih sela bilo je 1971. 9,8% od aktivnih stanovnika. Promjene u razdoblju nakon 1971. sigurno su najavljene trendovima već naznačenim između 1961. i 1971. Svakako je došlo do daljeg opadanja i starenja aktivnih u poljoprivredi, do porasta broja zaposlenih u ugostiteljstvu, trgovini, kao i do manjeg porasta značaja industrije u ukupnoj zaposlenosti na području općine.¹¹⁰

g) izvori dohotka stanovništva

Kriterij klasificiranja domaćinstva koji ćemo ovdje koristiti jest vezanost ili ne uz dohodak iz poljoprivrede.

Razlozi usvajanja ovoga kriterija jesu u tome što u ovom dijelu makarske općine gotovo sva domaćinstva posjeduju poljoprivredno zemljište i što je poljoprivreda tradicionalno zanimanje stanovnika. Opadanje interesa za bavljenje poljoprivredom tumačimo prije svega relativno nepovoljnim uvjetima za poljoprivrednu proizvodnju, ali i nedovoljnim ulaganjem u nju, što je, za razliku od ostalih privrednih grana koje su koristile neusporedivo veća sredstva, dovelo do snažne deagrarizacije stanovništva ovoga kraja, koje se ogledalo najprije u preseljavanju u zone drukčije privredne strukture, ili zapošljavanjem izvan poljoprivrede uz zadržavanje manje ili veće aktivnosti na poljoprivrednom imanju, a to je samo usporeni put odvajanja od poljoprivrede. Međutim, domaća (i svjetska) situacija na području proizvodnje hrane mogla bi značajno utjecati na revalorizaciju poljoprivrednih površina, kao i na izmjene u normativi i praksi na području agrarne politike, što bi djelovalo na oživljavanje tradicionalne aktivnosti, dakako, na modernijim temeljima i s odabranim kulturama.

Tabela 4

Domaćinstva prema izvorima prihoda — 1961. i 1971.

Izvor prihoda	Broj	1961. %	Broj	1971. %
Poljoprivreda	853	24,6	446	9,5
Mješoviti	1.038	29,9	386	8,2
Nepoljoprivreda	1.579	45,5	3.848	82,2
Ukupno	3.471	100,0	4.680	100,0

Napuštanje poljoprivrede kao isključivog izvora prihoda domaćinstva izrazito je prisutan proces ne samo na području makarske općine, pa ovaj podatak (svega 9,5% domaćinstva) nije neočekivan iako je jako nizak. Međutim, ono što upućuje na vrlo ubrzanu marginalizaciju poljoprivrede jest niski udjel domaćinstva koji poljoprivredu kombiniraju s nekim nepoljoprivrednim izvorom prihoda, odnosno najčešće s nekom nepoljoprivrednom aktivnosti.

Razvitak prerađivačke industrije i osobito turizma i ugostiteljstva, omogućilo je brojnim poljoprivrednicima da se zaposle, da napuste nerazvijenu poljoprivredu, da za svoju djecu traže drukčiju profesionalnu budućnost. Sav ovaj proces zbivao se u makarskoj općini izuzetno brzo i dosta radikalno u odnosu na poljoprivredno zanimanje. Njegova osnovna pozitivna karakteristika jest »oslobađanje« poljoprivrede od suvišne radne snage i stvaranja mogućnosti za racionalnije gospodarenje skromnim zemljišnim potencijalom. S druge strane, mlada makarska privreda dobila je radnike vlastitog područja, što joj je u godinama prvih koraka zasigurno značilo stabilnu (nefluktuirajuću) radnu snagu, vezanu blizinom rodnog mjesta.

Ta blizina sela iz kojih se odseljavalo trebala bi utjecati na veći broj domaćinstava s mješovitim izvorima prihoda. Međutim »polja« (radi se u pravilu o manjim komadićima zemlje) često su na planini i do njih se može doći gotovo isključivo pješice (što, naravno, onemogućuje primjenu mehanizacije). I vremenska je udaljenost do polja znatna.

Zemljišni su posjedi mali. Pri provođenju ankete za potrebe ove analize ustanovljena je gotovo nemogućnost da se točno izračuna veličina zemljišnog posjeda zbog njegove krajnje isparceliranosti. Brojna su domaćinstva koja i ne znaju broj odvojenih dijelova gospodarstva (mnogi imaju 50, 100 pa i više parcela).

Tabela 5

Poljoprivredno stanovništvo prema veličini zemljišnog posjeda 1961 i 1971.

Veličina posjeda	1961.		1971.	
	Broj poljoprivrednog stanovništva	%	Broj poljoprivrednog stanovništva	%
Bez zemlje	122	3,0	468	22,6
0,6—1,00 ha	1.718	41,7	961	46,6
1,01—3,00 ha	1.694	41,1	536	25,9
3,01 ha i više	590	14,3	104	5,0
Ukupno	4.124	100,0	2.069	100,0

U pravilu su to, sudeći po distribuciji stanovništva prema veličini posjeda, sasvim male parcele, mukom ukraden komadić zemlje biokovskom kamenu. Jedino se u jednom dijelu primorja nalaze veći kompleksi obradive zemlje.

Udjel domaćinstava kojih članovi ostvaruju prihode isključivo izvan poljoprivrede naglo je porastao u relativnom smislu i kroz deset godina gotovo se udvostručio, pa je u 1971. iznosi 82% od svih domaćinstava u općini. Sela koja nas zanimaju također su imala visok postotak tih domaćinstava — čak 67,4% što govori o sasvim nepoljoprivrednoj profesionalnoj i dohodovnoj orijentaciji stanovništva ovog dijela makarske općine.

h) stambeni standard domaćinstva

Većina stambenog fonda izgrađena je u kamenu (62,6%). To su uglavnom starije kuće s pretežno malom površinom, dosta nekomforne, sa stropovima od drvenih greda, tradicionalno uređenim podovima (daska, kamene ploče, vrlo rijetko nabijena zemlja ili samo cemetni namaz na zemlju).

Novije su kuće građene od betona ili bloketa, najčešće bez crta lokalne, narodne graditeljske tradicije, i ponajčešće djeluju neestet-ski. One su, dakako, funkcionalnije i komfornije, redovito bolje opremljene i namještajem i kućanskim strojevima, pa odaju, na svoj način, i socijalno-ekonomski položaj vlasnika. Bez obzira na sve one primjedbe o »vilama« u bespućima.¹²⁾ ipak nove kuće ohrabruju u ovakvim emigracijskim krajevima.

Budući da su kuće pretežno starije, to su površine stambenih jedinica koncentrirane oko manjih veličina. Najviše je kuća s površinom između 20 i 40 m² (35%), zatim onih između 40 i 60 m² (23%). Malo je onih površina veće od 100 m² (14%).

Domaćinstva prema našoj anketi imaju prosječno 3,5 članova, pa je stambena površina po članu domaćinstva najčešće mala. Većina domaćinstava živi u kućama u kojima svakom članu »pripada« do 10 m² (32%). S obzirom na broj odseljenih iz aktualnih domaćinstava može se zamisliti kakvi stambeni uvjeti bijahu prije.

Kuće najčešće, uz obveznu kuhinju, imaju 2 sobe (40% kuća). Jednu sobu nalazimo u čak 21% kuća, a 3 sobe u 20%. Blizu 18% kuća imaju 4 ili više soba.

Većina kuća ima WC izvan kuće i bez ispiranja (60%). Suvremeni WC u kući s ispiranjem ima 27% kuća. Neki su izvan kuće izgradili WC s ispiranjem. Još uvijek na ovom području ima kuća (istina, vrlo ih je malo) koje ni na jedan od spomenutih načina nisu riješili takav sanitarni prostor.

U kućama sa suvremenim WC-om redovito je i kupaonica. Rješavanje problema osobne higijene usko je vezan s rješavanjem problema tekuće vode. Samo cisternu koristi 43% domaćinstava. Tekuću vodu u kući provelo je 33,4% domaćinstava (bez obzira radi li se o priključku na javni vodovod ili o korištenju vode iz cisterne s pomoću hidrofora, basena i sl.).

Tekuću vodu izvan kuće ima 24% anketiranih domaćinstava.

Problem odvoda voda riješila je većina domaćinstava septičkom jamom (56%), dok 17% domaćinstava to rješava na neki drugi način. Kanalizacije nema 27% domaćinstava.

Domaćinstva nisu posebno dobro opremljena kućanskim aparatima. Najviše ima štednjaka (plinskih ili električnih) — nalazimo ih u 81% domaćinstava, hladnjaka — u 78%, radio-aparata — u 63%, televizora — u 48%. Strojeve za pranje rublja posjeduje trećina domaćinstava. Osobnim prijevoznim sredstvima ova su domaćinstva dobro opremljena: preko 40% svih domaćinstava ima neko vozilo. Čak 35% ima automobil, daleko više nego na primjer motorkotač koji je, s obzirom na klimu upotrebljiv kroz veći dio godine. Dobra opskrbljenost osobnim prijevoznim sredstvima uvjetovana je prvenstveno udaljenim radnim mjestima i slabom prometnom povezanošću ovih sela s općinskim centrima i ostalim priobalnim mjestima.

3. zaključak

Tradicionalna seoska autarkičnost i ekonomska monofunkcionalnost uzmiču pred promjenama koje u društvu izazivaju procesi industrijalizacije i urbanizacije. Centri iz kojih se ti procesi šire jesu gradovi, a seoska naselja, ovisno o njihovu prostornom smještaju i povezanosti s tim centrima, kao i s obzirom na njihovu gravitacijsku snagu doživljavaju učinke tih promjena u dužem ili kraćem vremenskom razmaku. Privlačnost grada (mogućnost zapošljavanja, koncentriranost funkcija, slabija socijalna kontrola itd.) osobito djeluje na mlado stanovništvo i ono nastoji otići sa sela, bilo potpuno (preseljenjem) bilo samo dijelom svoje aktivnosti (rad u gradu, stanovanje i eventualno poljoprivredni angažman u selu). Najmanje atraktivno je ostati u selu i baviti se isključivo poljoprivredom.

Deagrarizacijski procesi zbivaju se brzinom sukladnom razvoju se-

kundarnih i tercijarnih privrednih grana, ali i zavisno od uvjeta same poljoprivredne proizvodnje. Ukoliko je poljoprivreda samo jedini način da se preživi, ukoliko je njezin razvitak vezan uz veće probleme, tada otvaranje svake druge mogućnosti izvora prihoda dovodi do bijega iz poljoprivrede. To je karakteristično za faze brzih promjena privredne strukture, koje su redovito pripremane (ali s nedovoljno istraženim posljedicama) što rezultira nekontroliranim prelijevanjima radne snage. Bez obzira što se to događa u zemljama (ili u užim područjima) s pretežno poljoprivrednim stanovništvom, takvi nagli poremećaji nužno izazivaju negativne efekte po poljoprivrednu proizvodnju u cjelini.

Posebnu vrstu problema postavlja proces revitalizacije poljoprivrede. Najčešći problem jednostavno je identificirati — nedostaje radna snaga. Da bi se ljudi privukli potrebno je uložiti znatna financijska sredstva u komunalno uređenje sela, izgradnju nepoljoprivrednih privrednih objekata, ponegdje razvijati manje polifunkcionalne centre opskrbljene za zadovoljavanje osnovnih potreba okolnog stanovništva.

Prvi poslijeratni pomak stanovništva u nas imao je pretežno karakter definitivnog odseljavanja. Rijetki su krajevi koji su bili lišeni ovoga procesa. Izuzetak su samo neka od seoskih naselja u neposrednoj blizini gradova. Disperzijom industrije, izgradnjom prometnica, odnosno boljom prometnom povezanošću skratile su se udaljenosti između sela i mjesta mogućeg rada, što je, uz pomalo demistifikaciju gradskog života i podizanje opće razine života u selu poticalo ostajanje u selu uz istovremeno zapošljavanje u nepoljoprivrednoj djelatnosti. Ovakav izbor imao je značajnih prednosti na razini porodične ekonomije. Naime, ostajanjem u selu nastavilo se u većini slučajeva obrađivati obiteljski posjed, što je, bez obzira na opseg poljoprivredne proizvodnje, manje ili više, ali uvijek pridonosilo budžetu domaćinstva.

To je posebno važno u uvjetima niskih osobnih dohodaka radnika u pravilu s nižim kvalifikacijama.

Ovakav trend pridonosi stabilizaciji seoskog stanovništva i zaustavljanju procesa odumiranja seoskih naselja. To, dalje, u ekonomskom smislu, znači bolje iskorištavanje prirodnih resursa tih područja i otvara mogućnost razvitka većeg broja privrednih djelatnosti, a to na razini regije stvara veću stabilnost, odnosno manju osjetljivost na eventualne poremećaje na domaćem i svjetskom tržištu.

Bilješke

1) U srednjoročnom planu razvitka općine (1976—1980) samo se generalno spominje potreba usklađivanja razvoja zabiokovskog područja s priobalnim područjem. Međutim, na razini konkretnih planova to se područje gotovo i ne spominje III su izneseni »planovi« dani u formulacijama »predlaže se«, »dogovoreno je« i to uglavnom u vezi s poljoprivredom. O stočarstvu nema ni riječi. Očigledno je da se o mogućnosti regeneracije ovčarstva i kozarstva zasad ne razmišlja. Budući da na području općine nema društvene poljoprivredne organizacije s vlastitim zemljišnim posjedom (PZ »Brela« otkupljuje višnje, nabavlja repromaterijal, bavi se trgovinom) poljoprivreda je zanemarena u općinskom planu razvoja, pa su predviđena ulaganja u nju beznačajna.

2) U godini 1961. ovih šest sela imalo je 1900 stanovnika, a 1971. bilo ih je za 777 manje. Radl usporedbe spomenimo da su Drašnice i Živogošće, koji su također u ovom razdoblju imala pad broja stanovnika, »izgubila« zajedno svega 88 ljudi III 9,9%.

3) Stanovnici tih naselja činili su 1948. godine 18,3 posto, 1953. 17,5 posto, 1961. 15,9 posto, a 1971. tek 7,2 posto ukupnog stanovništva općine.

4) U razdoblju između 1961. i 1971. broj domaćinstava smanjio se u apsolutnom iznosu za 159 III 33,7 posto. No bez obzira na veće smanjenje broja stanovnika nego broja domaćinstava, prosječno domaćinstvo u istraživanim selima još je veće od onoga u priobalnim mjestima (3,6 u odnosu na 3,3 člana po domaćinstvu).

5) Sva su ova naselja povezana bilo asfaltnom bilo betonskom cestom s Jadranskom magistralom, ali nema ceste koj bi ih međusobno povezivala (naravno, bila bi krajnje neracionalna). Izgradnja nekog industrijskog pogona moguća je, s obzirom da se radi o sasvim malim, naseljima, jedino je onim selima kroz koja prolaze važniji cestovni pravci za Zabiokovlje, dakle, u području Gornjih Brele i Gornjih Igrana, što bi omogućilo lako uključivanje radnika iz susjednih općina u rad u takvu objektu, ali i zajedničko ulaganje zainteresiranih općina u takav objekt.

6) Radi se o klasifikaciji G. Sundbärga, koja razlikuje progresivni, stacionarni i regresivni tip stanovništva na temelju zastupljenosti stanovništva u pretfertilnoj, fertitnoj i postfertitnoj dobnoj skupini. (Navedeno prema: A. Wertheimer-Baletić: **Stanovništvo SR Hrvatske, Studije**. Zagreb, Školska knjiga, 1971, str. 43.)

7) Prema spomenutoj shemi raspon bi trebao da bude 10—15 godina. Međutim, prema našim statističkim podacima moguće je samo ovakvo razvrstavanje podataka.

8) Jedino su neka od njih u razdoblju 1948 — 1953. bilježila neznatan porast broja stanovnika.

9) Podaci popisa stanovništva 1971.

10) Inače, u pravilu žene više odseljavaju zbog tzv. ženidbene migracije.

11) Podaci kojima raspolaže statistika između dva popisa stanovništva odnose se isključivo na zaposlene u društvenom sektoru privrede, pa se utoliko ne mogu uspoređivati neki od podataka. Nepraćenje zaposlenosti u privatnom sektoru posebno pogađa analize promjena u djelatnostima kao što su poljoprivreda i turizam, koje u značajnoj mjeri (posebno poljoprivreda u ovoj općini) pokriva privatni sektor. Ipak, uspoređujući podatke o ostalim djelatnostima može se zapaziti da su 1977. industrija, građevinarstvo itd. zapošljavali veći broj radnika nego 1971.

12) Te su primjedbe ponekad na mjestu, ali su vrlo često rezultat kratkoročnog gledanja na razvoj. A toliko su nas puta putevi i efekti razvoja iznenadili, vrlo često i bez obzira na pažljivo i do detalja isplanirani razvojni projekt.

Socio-demographic Aspects of Change and Perspectives of Development in Villages of the Biokovo Region

Summary

The commune of Makarska includes two very different geographical regions (the coastal zone under Mt. Biokovo, and villages on Mt. Biokovo itself), which make it very interesting for studying how geographical and economic conditions influence the behaviour of people. The coastal zone was always more highly developed, and during recent decades its progress has been especially rapid thanks to tourism. The mountain villages could not keep abreast of this development, and started to lag behind. Increased economic activities in the coastal area opened many new jobs, even for unqualified labour, and a strong migrational wave from Biokovo started. The number of inhabitants in the mountain villages decreased (as a rule the first to leave were young people, at the peak of their work and reproductive potential, and of a higher level of education), and the economic and demographic vitality of this part of the commune of Makarska weakened. The basic branch of the economy — farming — is being increasingly neglected. Less land is cultivated and less livestock raised, even though the conditions for this agricultural activity are relatively favourable.

Between 1961 and 1971 the number of inhabitants in villages distant from the sea fell by 40.9%. Most moved to coastal settlements in the same commune, so that the population in the commune itself, if we include immigration from the side and natural population increase, increased by 30.2% in

Социодемографические аспекты изменений в сельской местности района Биоково и перспективы развития

Резюме

Макарска - община с двумя крайне различными географическими зонами (подбиоковская прибрежная зона и зона поселков на Биокове) является очень интересным пунктом для исследования воздействий географических и экономических факторов на поведение населения. В подбиоковской зоне, в которой всегда отмечался более высокий уровень развития чем в остальных зонах, за последние десятилетия обнаружен сильный прогресс благодаря направленности к туризму как значительной отрасли хозяйства. Поселки на Биокове не смогли достичь такого уровня развития и в этой зоне отмечается определенная отсталость. Развивающаяся промышленность в прибрежной зоне обеспечивает рабочие места и лицам без всякой квалификации, в результате чего отмечается сильный отток населения из этой зоны. Уменьшение численности населения в поселках на Биокове (как правило первыми мигрантами являются молодые люди, в трудоспособном и фертильном возрасте, с высшим уровнем образования), способствовало упадку экономической и демографической жизнеспособности в этой части макарской общины. В основной отрасли хозяйства — в сельском хозяйстве, наблюдается все более сильная отсталость. Площадь обрабатываемой земли уменьшается а под ударом в первую очередь оочутилось скотоводство несмотря на существующие относительно благоприятные условия для развития этой сельскохозяйственной деятельности.

В период 1961—1971 гг., численность населения в поселках вне прибрежной зоны (отдаленные от моря) снизилась на 40,9%. Большая часть населения переселяется в прибрежную зону этой общины, при чем, в самой общине, наряду с пришедшими поселенцами и естественным приростом, повышается численность населения на 30,2%. Поскольку и дальше будет наблюдаться уменьшение численности населения такими темпами, можно ожидать массового миграционного движения населения из поселков

that period. If the mountain population continues to decrease at this rate, it can be expected that all the inhabitants will move to economically more favourable regions soon. Most inhabitants express a great desire to move away, especially young people. ●

на Биокове в районы с более развитой промышленностью. Идея о миграции непрерывно в сознании большей части населения, в первую очередь среди молодежи, о чем свидетельствуют и разговоры с молодым поколением. ●